

KORXONA FAOLIYATIDA IQTISODIY SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI TIZIMI

Shamsiddinov Bahodir Nodirovich

Buxoro innovatsiyalar universiteti, iqtisodiyot yo'nalishi magistri

Annotatsiya. Korxonada faoliyatini baholashda samaradorlik tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Samaradorlik - qandaydir bir samara olish, ya'ni qilingan harakatlar natijalarining faolligini anglatadi. Ushbu maqolada samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, ekologik va ma'naviy samaradorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi.

Iqtisodiy tahlil va marketing tadqiqotlari turizm faoliyatining ko'rsatkichlarini qo'llashga asoslangan. Iqtisodiy ko'rsatkichlarni tizimlashtirish jarayonida turli yondashuvlar qo'llaniladi.

BMT Statistika komissiyasi tavsiyalariga ko'ra, quyidagi ko'rsatkichlar korxonada iqtisodiy ta'siri umumiy ko'lamini baholash uchun foydalanish mumkin:

- korxonadan olingan daromad va yalpi ichki (mahalliy) mahsulotdagi ulushi;
- davlat darajasida hisoblash bo'yicha valyuta, daromad (xorijiy valyuta ishlatiladi tovarlar va xizmatlar tannarxini import qiymati bundan mustasno, mamlakatda qoladi xorijiy valyutada yalpi daromad (chet el sayyohlik xarajatlarining umumiy miqdori) va chet el valyutasida sof daromad o'z ichiga oladi.

Korxonada faoliyatida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimida uchta guruh tanlanadi:

- resurslarning ko'rsatkichlari;
- korxonada mahsulotlarini ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (hajmi, tarkibi, xizmatlar dinamikasi);
- ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligining dinamikasi, kapital qo'yilmalar, asosiy fondlarni, materiallar, inson resurslari, iqtisodiy samaradorligi) ko'rsatkichlari.

Korxonaning ijtimoiy samaradorligining tarkibiy qismlari orasida quyidagilar bo'lishi mumkin:

- barcha mijozlarning ehtiyojlarini qondirish;
- bo'sh vaqtni yoqimli o'tkazish;
- atrof-muhit muhofazasi va boshqalar.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligi "iqtisodiy samaradorlik" va "iqtisodiy ta'sir" kontseptsiyalarini aniqlashtirishni nazarda tutadi. Iqtisodiy ta'sir korxonaning natijasini anglatadigan mutlaq qiymatdir. Xuddi shu ta'sir turli xarajatlar bilan turli yo'llar bilan erishish mumkin. Aksincha, bir xil xarajatlar turli natijalar berishi mumkin. Shuning uchun natijalarni xarajatlar bilan taqqoslash lozim.

Shunday qilib, iqtisodiy samaradorlik - bir mutlaq kattalik (ta'sir)ning mutlaq qiymatiga nisbati natijasida olingan nisbiy qiymat. Umumiy ko'rsatkichlar mutlaq va nisbiyga bo'linadi. Mutlaq ko'rsatkichlar tarkibida daromad ko'rsatkichlari (pul ekvivalentida) an'anaviy tarzda ko'rib chiqiladi, nisbatan ko'rsatkichlar bo'yicha - rentabellik ko'rsatkichlari (foiz hisobida).

Agar daromad iqtisodiy narxdan oshsa, ya'ni daromad va xarajatlar o'rtasidagi farq ijobiy qiymatga ega bo'lsa, moliyaviy natijalar foydani ko'rsatadi. Aks holda, korxonaning salbiy moliyaviy natijani oladi, ya'ni yo'qotishlarni keltirib chiqaradi. Korxonada foyda olishning asosiy usullari quyidagilardir:

- mahsulotlarni sotish hajmini oshirish;
- mahsulotning nomenklaturasini va qo'shimcha xizmatlarni kengaytirish;
- mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish;
- mahsulotning iqtisodiy bahosiga xarajat elementlari bo'yicha tushishi;
- raqobat muhitida korporativ boshqaruvni takomillashtirish;
- mulkni sotish, lizing va boshqalar.

Mahsulot rentabellik savdo turlar to'liq qiymati uchun soliq oldin foyda nisbati sifatida aniqlanadi (1-jadval).

1-jadval.

Korxonaning rentabelligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar.

Ko'rsatkichlar	Hisoblash usuli
Korxonaning mulkining (R _i) rentabelligi,%	$R_u = \frac{\Pi_{\bar{6}}}{C_{\bar{n}}} \times 100\%,$ <p>Π₆ - foyda balansi; C_n - korxonaning mulkining o'rtacha yillik qiymati.</p>
Xususiy kapitalning rentabelligi (R _{ck}),%	$R_{ck} = \frac{\Pi_{\bar{6}}}{K_c} \times 100\%,$ <p>K_c - o'z kapitalining o'rtacha narxi.</p>
Asosiy kapitalning rentabelligi (R _{ok}),%	$R_{ok} = \frac{\Pi_{\bar{6}}}{K_o} \times 100\%,$ <p>Asosiy kapitalning o'rtacha yillik qiymati.</p>

Daromadlar rentabelligi (R_p),%	$R_p = \frac{\Pi_6}{V_p} \times 100\%,$ <p>Π_6 - xizmatlarni amalga oshirishdan olingan daromad.</p>
Xarajatlar rentabelligi (R_3),%	$R_3 = \frac{\Pi_6}{3_c} \times 100\%,$ <p>3_c - kiritish qiymati.</p>
Mahsulot rentabelligi (R_p),%	$R_p = \frac{\Pi - C}{C} \times 100\%,$ <p>Π - mahsulotning narxi; C - mahsulotning tannarxi.</p>

Manba. Шардан, С. К., & Никаева, Р. М. (2021). Экономическая оценка ключевых показателей деятельности предприятия. Вестник Академии знаний, (2 (43)), 279-286.

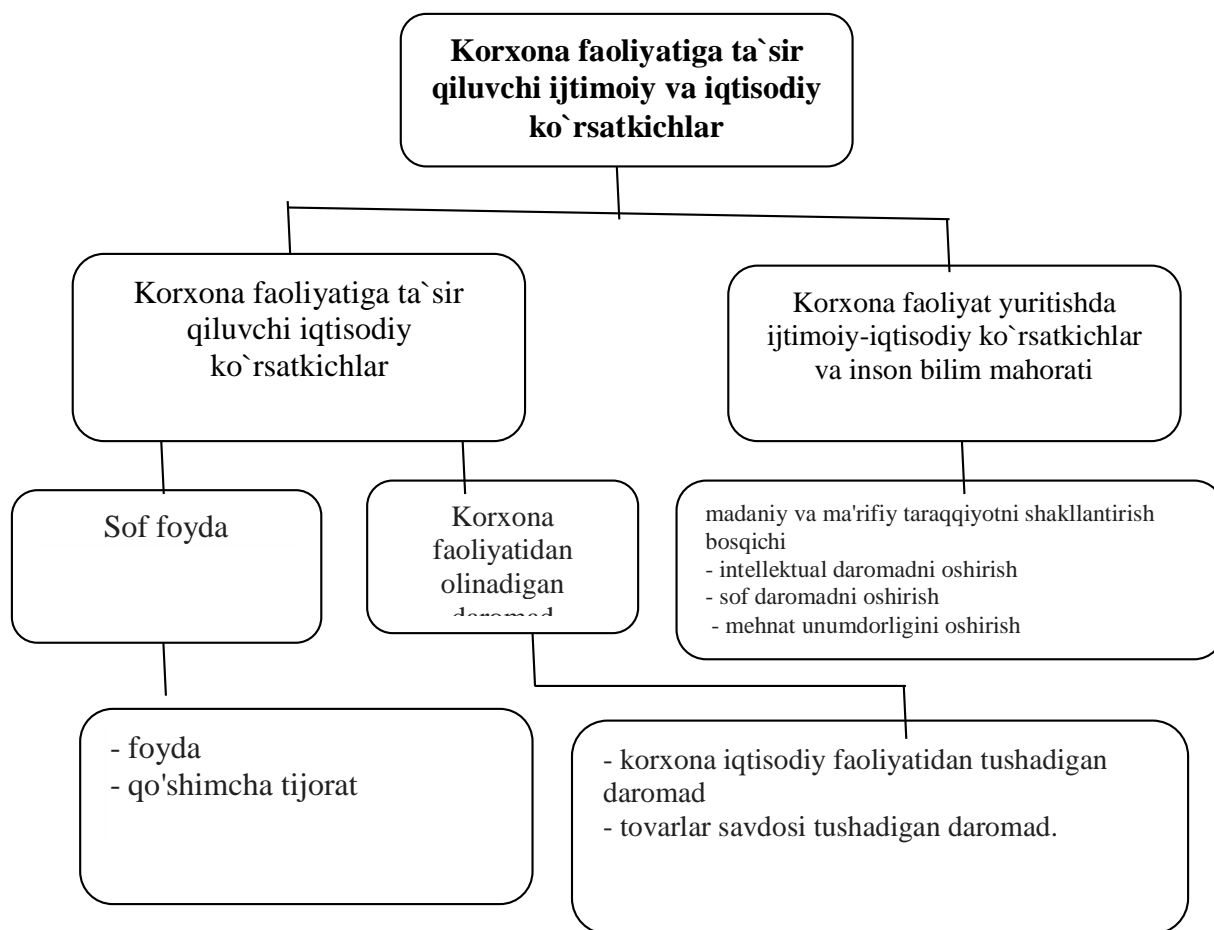
Korxonada xarajatlarning tarkibi va tuzilishi tahlili xarajatlarni kamaytirish binobarin, ularning xizmatlari narxini oshirish holda foydani oshirish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Ushbu tahlil shuningdek, korxonaga samarasiz xarajatlarni kamaytirish uchun zahiralarni aniqlash imkonini beradi.

Korxonada faoliyati rivojlanishning miqdordagi iqtisodiy samaradorligi ko'rsatiladigan xizmatlar miqdori va ularning sifat jihatlarini aks ettiradigan iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi:

- ishlab chiqarish xarajatlar miqdori;
- moddiy-texnik bazaning holati va rivojlanishi;
- moliyaviy-iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlari;
- korxonada faoliyatini rivojlantirish ko'rsatkichlari.

Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- mahsulotlarini sotishdan tushadigan daromadlar;
- mehnat resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari;
- Asosiy vositalar va joriy aktivlardan foydalanish ko'rsatkichlari;
- mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari va ish haqi fondi ko'rsatkichlari;
- korxonaning moliyaviy ahvoli ko'rsatkichlari.

1-rasm. Korxonaga faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari.

Manba: Кантор, Е. Л., Маховикова, Г. А., & Кантор, В. Е. (2009).

Экономика предприятия.

1 - rasmdan ko'rib chiqaylik, korxonaning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari funksional korxonaning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari, iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi sayyohlik sohasidagi foydali bo'ladi.

Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- korxonaga mahsulotlarini sotish hajmi yoki xizmatlarini sotishdan tushgan daromadlar;
- mehnatdan foydalanish ko'rsatkichlari (mehnat unumdorligi, mehnat haqi va hokazo);
  - ishlab chiqarish aktivlaridan foydalanish ko'rsatkichlari (aktivlar bo'yicha daromad, aylanma mablag'lar aylanmasi);
  - mahsulotning qiymati;
  - foyda;
  - rentabellik;
- moliyaviy ko'rsatkichlar (to'lov qobiliyati, likvidligi, moliyaviy barqarorlik,

valyutaning o'zini -o'zi ta'minlashi va boshqalar).

Shuning uchun korxonalar faoliyati samaradorligining iqtisodiy mezonlarini aniqlash muammolari uch jihatdan ko'rib chiqilishi kerak: jamiyat (umuman iqtisodiyot), sanoat, alohida korxonalar darajasida.

Korxonalar faoliyati samaradorlik mezonlari tizimining butun kompleksini shakllantirish uchun, tizimning umumiy maqsadi jamiyat darajasida umumiy sub'ektlar faoliyatining aniq maqsadlariga qanday kirib borishini ko'rsatish kerak. Buning uchun biz "maqsadlar va meyorlar daraxti" deb ataladigan texnikani qo'llaymiz, bu erda har bir maqsadni muvaffaqiyatli deb bilish uchun o'lchovni ifodalovchi muayyan mezonlar mos keladi.

Korxonalar faoliyatining davlat iqtisodiga ijobiy ta'siri faqatgina mamlakatdagi korxonalar iqtisodiy faoliyati har tomonlama rivojlanayotganida, ya'ni mamlakat iqtisodiyotini xizmat ko'rsatish iqtisodiyotiga aylantirmasdan sodir bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi mamlakat milliy iqtisodiyot majmuasining boshqa tarmoqlariga parallel ravishda rivojlanishi kerakligini anglatadi.

Shunday qilib, korxonalar faoliyatida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimida uchta guruh tanlanadi, ya'ni resurslarning ko'rsatkichlari, mahsulotlarni ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, shuningdek ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Uzbekistan, B. (2021). Ergasheva Aziza Farmonovna. ВОЗМОЖНОСТИ И ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ, 24.

2. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).

3. Эргашева, А. (2023). РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИВИЛЕГИЙ В ПОДДЕРЖКЕ РЕМЕСЕЛ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).

4. Эргашева, А. (2023). МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ РЕМЕСЕЛ В МАХАЛЛЯХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).

5. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK SOHASIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 35(35).

6. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO'RSATISHNING RIVOJLANISHINI HOZIRGI DARAJASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 32(32).

7. Zayni o'g'li, N. S., & Ergasheva, A. F. (2023). THE CURRENT STATE OF THE ONLINE TOURISM MARKET OF UZBEKISTAN AND THE USE OF MARKETING METHODS IN ITS DEVELOPMENT. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(3), 227-230.

8. Эргашева, А. (2023). ANALYSIS OF CURRENT PROBLEMS AND OPPORTUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL TOURISM INDUSTRY OF UZBEKISTAN. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 29(29).

9. kizi Narzullayeva, S. A., & Ergasheva, A. F. Modern Journal of Social Sciences and Humanities.